

VEDRANA DELONGA

NALAZI HISPANOMAURSKJE MAJOLIKE NA BRIBIRU

UDK 903.2:738.2(497.13 Bribir)»14«
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Vedrana Delonga
YU — 58000 Split
Muzej hrvatskih arheoloških
spomenika, O. Price b. b.

U članku autorica obrađuje nalaze hispano-maurske majolike 15. stoljeća s arheološkog lokaliteta na Bribiru u sjevernoj Dalmaciji. Među vrlo brojnim ostacima importirane glazirane keramike, ta skupina keramičkih ostataka izdvaja se specifičnom tehnikom izrade, tzv. lustrum. Tijekom 15. stoljeća bila je vrlo tražena roba na području Sredozemlja i srednje Evrope. Pojava španjolskog lustra na Bribiru svjedoči o razvijenoj trgovačkoj aktivnosti istočnojadranskih gradova i njihovog ruralnog zaleđa, naročito u okvirima katalonske trgovine Jadranskim morom koja je dobila puni zamah sredinom 15. stoljeća.

Proučavati naseljavanje i razvoj Bribira (ant. *Varvaria*) kroz povijesne epohe znači, među ostalim, istražiti i obilan fond keramičke građe koja se sačuvala kao vrijedan arheološki trag materijalne kulture i života stanovnika toga prostora kroz minula stoljeća. Dugogodišnjim arheološkim istraživanjima, koja je, počevši sustavno od 1959. godine, provodio Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu na prostoru Bribirske glavice, naišlo se među kulturnim slojevima otkrivenih arhitektonskih objekata na obilnu keramičku građu. S obzirom na vrlo široku i raznoliku upotrebu keramičkih proizvoda u svakodnevnom životu ljudi, keramička građa pronađena na Bribiru javlja se u velikoj količini upotrebnog materijala i veoma raznovrsnom repertoaru formi. To nam omogućuje da dobijemo cjelovitiju sliku o kretanju stanovništva i razvoju naselja na Bribiru u vrlo širokom vremenskom rasponu. Na tisuće ulomaka keramičkih posuda javlja se kao prvorazredan dokaz o postojanju kontinuiteta naseljavanja i života na tom prostoru, koji pratimo od neolitičkog razdoblja, preko nastajanja liburnske i rimske Varvarije, naseljavanja Slavena u ranom srednjem vijeku, te postupnog prerastanja naselja na Bribiru u jedno od vodećih feudalnih središta srednjovjekovne Hrvatske.

Od 13. st. razvoj Bribira vezan je uz rod Šubića, feudalne obitelji koja je u političkom životu srednjovjekovne Hrvatske i Dalmacije odigrala

premoćnu ulogu, što danas dobiva svoju historijsku i arheološku identifikaciju kroz znatnu količinu otkopane i istražene arheološke građe koja odaje kvalitetno visoki stupanj kulturnog i umjetničkog dometa. Bribir, dugo vremena istaknuto regionalno političko-administrativno i rezidencijalno središte roda Bribiraca, kompleksna je naseobinska aglomeracija u širem smislu riječi, te je malo istraženih lokaliteta te vrste na području Hrvatske s kojima se može usporediti historijski i kulturni značaj lokaliteta na Bribiru, kako u sklopu onovremenog kulturnog srednjovjekovlja, tako i danas u kontekstu njegove suvremene kulturološke afirmacije.

U domeni našeg rada ostaje keramička građa srednjovjekovnog razdoblja otkrivena na terenu Bribirske glavice koju kronološki pratimo od ranosrednjovjekovnog perioda poč. 7. st. do prodora Turaka krajem 15. st. Sistematizirajući fond keramičke građe s arheoloških nalazišta na Bribiru, uočeno je postojanje mnogobrojnih grupa keramičkog materijala koji se s obzirom na odgovarajuće kronološke i tipološke odlike i tehnologiju izrade javljaju kroz sav period srednjeg vijeka na dvjema osnovnim kategorijama keramičkih proizvoda, a to su posude iz inventara kućne svakodnevne keramike grublje fature, s karakterističnim repertoarom ukrasa specifičnim za takvu kvalitetu glinenih posuda i skupina fine, glazirane keramike koja varira izradom i dekoracijom od jednostavnijih oblika do kvalitetnih izrađevina na nivou produkata vrhunskog umjetničkog obrta. Ti predmeti odražavaju stil vremena u kojem su nastali, pa se tako javljaju u većim skupinama grupe gotičke arhajske keramike, faentinske majolike, renesansnog sgrafita, uglavnom sjeverno i srednjotalske keramičke provenijencije, čime se ocrtavaju kulturni utjecaji i veze istočne obale Jadrana sa širim mediteranskim i evropskim kulturnim krugom tijekom srednjega vijeka.

Iz repertoara importirane srednjovjekovne keramike otkrivene na arheološkom terenu Bribira izdvaja se vrlo zanimljiva vrsta keramičke robe čije radioničko podrijetlo možemo vezati uz proizvodnju poznatih srednjovjekovnih manufaktura na tlu španjolske Katalonije. Takva kategorija nalaza sitne umjetnosti s našeg područja nedovoljno je poznata u stručnoj literaturi. Prvi značajni doprinos obradi predmeta te umjetničke grane u nas dala je S. Petricioli¹ objelodanjujući reprezentativne primjerke relevantnog materijala iz zbirke Narodnog muzeja u Zadru, skupljene tijekom višegodišnjih arheoloških istraživanja na području uže gradske jezgre. Potaknuti katalogom zadarskih primjeraka izdvojili smo ovom prilikom ostatak španjolske majolike 15. st. s lokaliteta na Bribiru, nastojeći da ti ostaci, uz objavljene zadarske primjerke, upotpune širi pregled zastupljenosti te zanimljive vrste importiranih umjetničkih izrađevina dosada otkrivenih na našem području.

Ono što je posebno zanimljivo i izuzetno na keramičkim predmetima ove vrste jest tehnika njihove izrade i dekoracije. Taj tehnološki proces

¹ S. Petricioli, Hispano-maurska majolika iz Zadra, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 24, Split 1984, 51–71, s relevantnom literaturom o problemu.

koji pratimo pod nazivom lustro (luster, lustreware), o kojem je nekoliko bitnih napomena već dala spomenuta autorica, specifičan je način izrade ornamenta, gdje se dekorativni efekti postižu s pomoću apliciranog sloja sjajnog metala (srebra, bakra, zlata ili platine), reduciranog od supstancije oksida ili sulfida, nanesenog na površinu posude, bilo kao potpuni sloj ili slikani ukras. Lustro pridonosi šarmu najljepših orijentalnih, španjolskih i talijanskih keramičkih proizvoda 14, 15. i 16. st.² Ta dekorativna tehnika bila je poznata i prije umjetnicima Mezopotamije i fatimidskim radionicama u Perziji, međutim na zakašnjelim refleksijama arapske civilizacije i umjetničkog obrta, koje su se u svom osnovnom izrazu stopile s umjetničkim ukusom Zapada, španjolski majstori su koncipirali temeljni dekor na keramici i razvijali ga dalje do efekta atraktivnosti i mašte. Pod lustrom, koji se doimao kao središnji i dominantni element na posuđu, slikani su motivi listova, cvijeća, vrlo standardiziranih formi, te se apstrahirajući figurativnost, isključivo težilo čistoći ornamentalnog, simetričnosti i pravilnosti u rasporedu nanesenog elementa.

Osvrnut ćemo se kataloškim opisom na izgled sačuvanih posuda i fragmenata hispanomaurske majolike dosad nađene na Bribiru, s pretpostavkom da su slični keramički predmeti šire cirkulirali našom obalom i njezinim zaleđem, premda su zasad izmicali pozornosti stručnjaka.

KATALOG:

1. Zdjelica (Tab. I, 1, 1a).

Bribir — Dol, zapadno od crkve sv. Marije; arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split, god. 1965.

Zdjelica spojena od većeg i jednog manjeg ulomka, poluloptasta oblika, tankih stijenki i ravnog dna. Vanjski plašt pokriven je mliječno-bijelom glazurom koja je mjestimično otpala i otkriva unutrašnji sastav zdjelice načinjene od bijeložučkaste gline fine fature. Jedini je ukrasni element apliciran na čistu pozadinu konkavnog plašta natpis *AVE MARIA*, ispisan gotičkim slovima modrom kobaltnom bojom. Zlatni lustro, koji je nekad pokrivao svu površinu posude, raspoznaje se sada po mjestimičnom tankom sloju okerne žute boje. Prijelaz trbuha prema dnu zdjelice naglašen je plavom crtom koja prati kružni oblik dna, koje je s unutrašnje strane neukrašeno. Na vanjskoj površini naziru se ostaci smeđih točkica i šest kružnica ispunjenih stiliziranim biljnim motivom poput travke.

Promjer otvora: 13,3 cm; promjer dna: 5,5 cm; visina: 5,2 cm.

Datacija: prva polovica 15. st. (oko 1430—1450. god.); proizvodnja: Manises.

Literatura: S. G u n j a č a, Nalaz srednjovjekovnih arhitektura na Bribiru. Kolkvij o Bribiru, *Starohrvatska prosvjeta* (SHP), III, sv. 10, 1968. sl. 12; D. J e l o v i n a, Rad Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu od 1962. do 1967. god. *SHP*, III, sv. 10, 1968, 189.

² W. B. H o n e y, *European Ceramic Art*, II, Faber, London, str. 383.

2. Ulomak zdjelice (Tab. II, 1, 1a).

Bribir — Dol, prostorija »A« samostana sv. Marije: arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split.

Sačuvani ulomci pliće zdjelice poluloptastog oblika. S vanjske i s unutrašnje strane vidljivi su žučkasti ostaci ukrašavanja zlatnim lustrom. Dekoraciju unutrašnjeg plašta čine linearni motivi u kojima se izmjenjuju uzdužni pojasevi ispunjeni gustom mrežom međusobno prekrivenih pruga s »lancem« načinjenim od stiliziranih pravokutnih članaka. Na jednom ulomčiću vidi se da je na poleđini zdjelice bio nanesen ukras u lustru u obliku kružnice s biljnim motivom poput stiliziranih vlati trave.

Nožno kolo, fina pročišćena žučkasto-ružičasta glina, tehnika lustro.

Veličina ulomaka: a) 4 x 3,5 x 0,5—1 cm; b) 29 x 36 x 0,5—1 cm; c) 5 x 4,2 x 10 cm.

Datacija: prva polovica 15. st. (oko 1430—1450); proizvodnja: Manises.

3. Ulomci dubljeg tanjura ili pladnja (Tab. III, 1).

Bribir — Dol, prostorija »A« samostana sv. Marije; arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split.

Tanjur debelih stijenki, obod blago konkavno zaobljen, izvana sa stepenastom profilacijom. Na kremasto bijelu glaziranu podlogu na unutrašnjoj i vanjskoj površini nanesen je ukras plavom bojom. Unutrašnji rub oboda istaknut je debljom plavom linijom. Uokolo plašta teče pojas većeg pravolinijskog i dijelom zakrivljenog ukrasa koji predstavlja motiv pseudokufičkog pisma. Ukrasi u lustru raspoznaju se u neznatnim tragovima sitnih spiralno-vitičastih detalja koji su nekada gusto ispunjavali međuprostore unutar plavo slikanih elemenata. Plašt je na vanjskoj površini ostao neukrašen.

Nožno kolo, fina pročišćena žučkasto-ružičasta glina, tehnika lustro.

Veličina ulomaka: a) 14 x 7 cm; b) 11,5 x 5 x 0,8—10 cm.

Datacija: prva polovica 15. st. (oko 1420—1430. god.); proizvodnja: Manises.

4. Ulomak zdjelice (Tab. IV, 1, 1a).

Bribir — kv. 123, arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split, 1963. god.

Sačuvan je ulomak pliće zdjelice poluloptastog oblika. Dno je ravno, na kremasto bijeloj podlozi oslikan je plavom bojom dekorativni motiv stiliziranog cvijeta i križolika bršljanova lista, međusobno isprepletenih viticama. Prijelaz plašta prema dnu zdjelice istaknut je tankom dvoprutom vrpcom ispunjenom manjim kosim zarezima. Od nekadašnje guste mreže zlatnog lustriranja ostale su vidljive svjetlucave linije kružnica, spirala, točkica nad plavim cvjetnim uzorcima. Vanjske stijenke zdjelice na mliječnobijeloj podlozi nose motiv bršljanova lista s peteljkom, te žute tragove koncentričnog kruga i spirale preostale od prijašnjega lustra.

Nožno kolo, fina pročišćena ružičasta glina, fina faktura, tehnika lustro.

Veličina: 7,5 x 4,7 x 0,7—1 cm.

Datacija: prva polovica 15. st. (oko 1430—1460); proizvodnja: Manises.

5. Ulomak zdjelice (Tab. V, 1).

Bribir, ispod bedema na Dolu — »ex Stevelića ograda«; arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split, 1963. god.

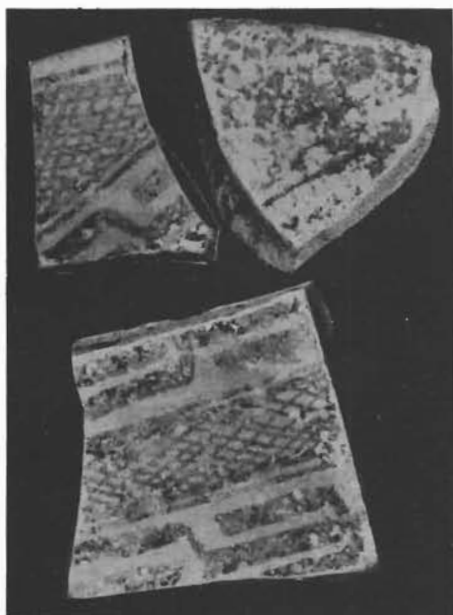

1

1a

Sl. 1, 1a. Bribir-Dol, zdjelica s natpisom *AVE MARIA*. —
1, 1a Bribir-Dol, bowl with an inscription *AVE MARIA*

1

1a

2

Sl. 1, 1a. Bribir-Dol, ulomci zdjele s ukrasom tipa »encadenat«. — 1, 1a Bribir-Dol, fragments of a bowl with the »encadenat« ornament

Sl. 2. The Cloisters Collection, tanjur, 1430—1450 (T. Husband, Valencian Lustreware ... An Exhibition at The Cloisters, Bulletin of the Metropolitan Museum of Art, 1970, 24,7). — 2 The Cloisters Collection, plate, 1430—1450.

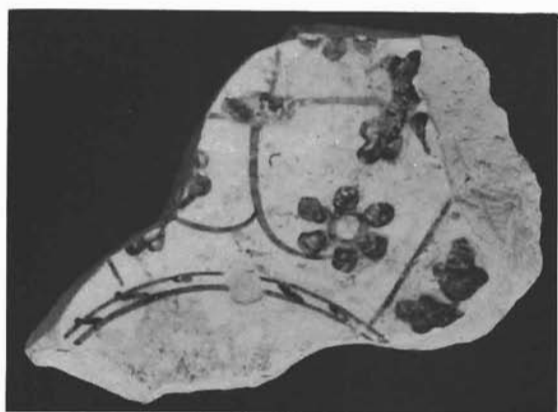
1

2

Sl. 1. Bribir-Dol, ulomci tanjura s motivom pseudokufičkog pisma. — 1 Bribir-Dol, fragments of a plate with the motif of pseudo-kufic script

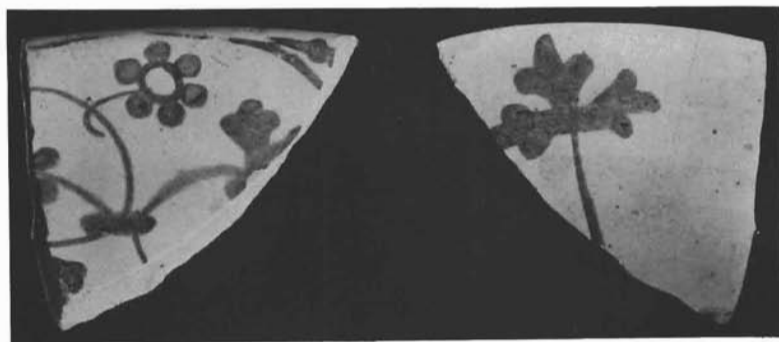
Sl. 2. The Cloisters Collection, duboki tanjur, cca 1420—1430. — 2 The Cloisters Collection, deep dish (brasero), cca 1420—1430

1

1a

2

2 a

Sl. 1—2a. Bribir, hispanomaurska keramika, ulomci zdjelica. —
1—2a Bribir, hispano-moresque lustreware, fragments of bowls

1

2

3

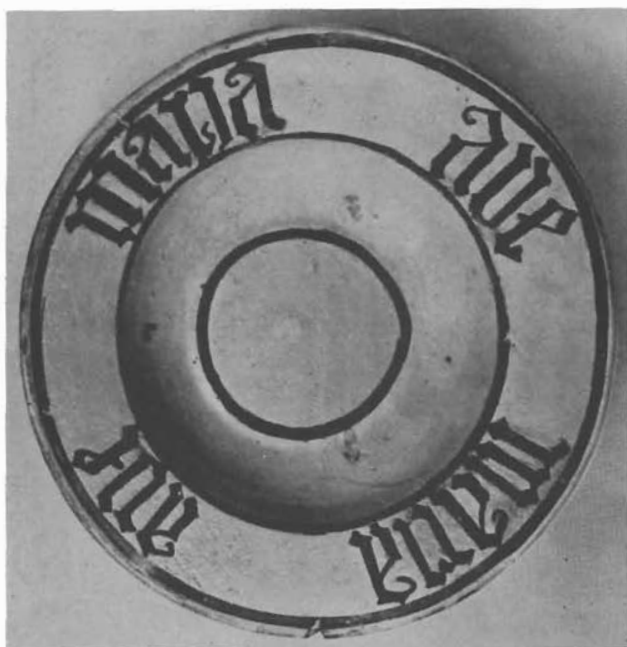

3a

Sl. 1. Bribir — Pod bedemom na Dolu, ulomak hispanomaurske zdjele. — 1 Bribir — Under the wall at Dol, fragment of hispano-moresque bowl

Sl. 2. Tuscania, hispanomaurska keramika, dio zdjele (D. Whitehouse, Excavation and Survey at Tuscania, PESR, XL, 1972, Pl. LIV, d). — 2 Tuscania, hispano-moresque lustreware, part of a bowl

Sl. 3, 3a. Bribir, dio posude neutvrđenog ukrasa. — 3, 3a Bribir, piece of a bowl with unidentified ornament

Sl. 1. Historijski muzej, Rotterdam, tanjur s natpisom *AVE MARIA* (Du Ry, Svijet Islama, 1971). — *Historical Museum, Rotterdam, plate with an inscription AVE MARIA*

Dublja zdjelica, konkavnog tijela, ravnoga dna. Na vanjskoj i unutrašnjoj strani je kremasto bijela podloga koja je već izgubila sjaj s mjestimičnim svjetlucavim okernim tragovima tehnike zlatnoga lustra. Vanjski plašt nije bio oslikan, dok je unutrašnjost recipijenta ukrašena tankim vijugavim nitima plave lozice na kojoj se izmjenjuju široki bršljanovi listovi.

Nožno kolo, fina pročišćena ružičasta glina, fine fakture, tehnika lustru.

Veličina ulomka: 11 x 7 x 0,5—1,5 cm.

Datacija: prva polovica 15. st.; proizvodnja: Manises.

6. Ulomak zdjelice (Tab. IV, 2, 2a).

Bribir, bez oznake nalazišta, arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split.

Sačuvan je dio trbuha i ruba konkavnog recipijenta plitke zdjelice. Na mliječno-bijeloj podlozi s vanjske i unutrašnje strane crtani su plavom bojom biljni motivi: na vanjskom plaštu ostatak jednoga križolikoga bršljanovog lista na dužoj peteljci, dok su na unutrašnjoj podlozi sačuvani motivi istoga bršljanovog lista i šestrolatičnog cvijeta isprepleteni u kružnice i spirale tankih plavih lozica, čime je naglašena obrubna nit na rubu zdjelice. Preostali su manji tragovi lustriranja.

Nožno kolo, fina ružičasta pročišćena glina, tehnika lustru.

Veličina: 4,8 x 4 x 0,3—0,9 cm.

Datacija: prva polovica 15. st.; proizvodnja Manises.

7. Manji ulomak zdjelice (Tab. V, 3, 3a).

Bribir, bez oznake nalazišta, arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split.

Ulomčić trbuha zdjelice s ostatkom nekadašnjeg ukrasa u zlatnom lustru koji je sada poprimio smeđu boju. Na unutrašnjoj strani to je ostatak tanjih pravolinijskih pruga i širih poteza kistom, što je najvjerojatnije ostatak neke biljne stilizacije, te sasvim mali dio pojasa s mrežastim motivom, te podsjeća na detalje kompozicije tipa »encadenat« ili one na zadarskom primjerku pod inv. br. 2189^a. Na reversu koji je isto kao i unutrašnja podloga mliječno bijelog tona ostao je sačuvan segment smeđe kružnice prijašnjega lustra.

Nožno kolo, fina žućkasto-ružičasta glina, tehnika lustru.

Veličina: 2,2 x 3 x 0,8 cm.

Datacija: polovica 15. st.; proizvodnja: Valencia-Manises (?).

8. Ulomak neutvrđene funkcije

Bribir, sign. 688, arheološka istraživanja Muzeja HAS — Split.

Sačuvan je dio stijenke trbuha recipijenta, oštećen, s debljim slojem mliječno bijele glazure s vanjske i unutrašnje strane, te okerno bojanim ostatkom nekadašnjeg lustra. Na unutrašnjoj strani stijenke vide se koncentrične kružnice nastale izradom na nožnom kolu. Fina žućkasta i pročišćena glina, tehnika lustru.

Veličina: 4,5 x 3,4 x 0,6 cm.

Datacija: 15. st. (?); proizvodnja: Manises (?).

^a S. Petricioli, *o. c.*, 64.

Zdjelica nađena na Bribiru s gotičkim natpisom *AVE MARIA* (Tab. I, 1,1a), zbog oštećenja nastalih tijekom vremena i tehnološke osjetljivosti pigmenta zlatnog lustra ne može predočiti sve umjetničke kvalitete bogatog ukrasa kojim se prvobitno odlikovala. To je vrlo zanimljiv predmet, koji u koncepciji svojega oblika, osnovnog ukrasa i tehnici lustra, nosi sve bitne stilske i umjetničke odlike proizvoda 15. st. izrađivanih u keramičarskom centru u Manisesu u blizini Valencije. Keramička proizvodnja u lustru, efektna u svojoj dekoraciji žarkih i toplih boja, te blještava sjaja metalnih posuda koje je oponašala, doživjela je svoj puni procvat u Manisesu u 15. st. u okviru umjetnosti Mudejara. Sintetizirajući u svojem ornamentu maurske islamske komponente i kršćanske motive, s vremenom je postala najtraženija keramika u Evropi, većinom namijenjena izvozu. Majstori iz Manisesa, uglavnom Mudejari, iz slojeva maurskog stanovništva u Španjolskoj, vrsni u umjetničkom obrtu, asimilirali su repertoar dotadašnjih islamskih motiva (arabeske, pismo) i zapadnih, kršćanskih dekorativnih elemenata. Evropski, zapadni motivi izražavali su se slikanjem nekoliko stiliziranih figura: jedrenjaci, dragoni, ptice . . . , te ispisivanjem gotičkih tekstova na rubovima posuđa, najčešće npr. *AVE MARIA (gratia plena)*.⁴ Poznato nam je da su tanjuri s natpisom *Ave Maria* bili vrlo traženi u Evropi onoga vremena, pa i u zemljama Bliskog istoka, o čemu govori velik broj primjeraka keramike te vrste iskopan u Kairu.⁵ Srodnost oblika i dekorativno rješenje unutrašnjosti recipijenta kao odlike radioničkog centra, koje susrećemo na našoj zdjelici, naći ćemo na malom tanjuru s natpisom *AVE MARIA* iz 15. st. izloženom u Historijskom muzeju u Rotterdamu⁶ (Tab. VI/1). Reprezentativne keramičke izrađevine katalonskih manufaktura, slične zdjelici s Bribira izvozili su aragonski trgovci i njima trgovali, pa su kao takve našle mjesto na stolovima i blagovaonicama mnogih evropskih feudalnih dvorova i srednjovjekovnih samostana, te svugdje gdje su dopirali putovi srednjovjekovne trgovine, a s njima i utjecaji šire mediteranske kulture.

Posebnu skupinu proizvoda hispanomaurskih radionica iz okolice Valencije čine keramički predmeti s ukrasnim stilom koji odražava čisto muslimanski karakter slikanih motiva. Elementi poput arapskog drva života ili ispisivanje pseudokufskih slova bez nekog određenog značenja, već isključivo korištenog u dekorativne svrhe, karakteriziraju tzv. pseudo-arapski stil u ukrašavanju keramičkih proizvoda u prvoj četvrtini 15. st. Međutim, kaligrafski motiv u ritmu kufskih pismena uglate forme, za koji se pretpostavlja da je u jednoj zaostaloj varijanti trebao označavati arapsku riječ u smislu milosti ili blagoslova, provlačio se i dalje tijekom 15. st. kao detalj u raznolikim stiliziranim varijantama na keramici te vr-

⁴ Izuzetni su primjerci takva rada ukrasi tanjura iz Kolekcije Cloisters, datirani oko 1430—1450. god. (T. Husband, Valencian Lusterware of the Fifteenth Century: An Exhibition at the Cloisters. *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art*, 1970, 25) ili slični u Victoria and Albert Museum u Londonu (R. G. Haggart, *The Concise Encyclopaedia of Continental Pottery and Porcelain*, New York 1960, 394, T. 116).

⁵ C. J. Du Ry, *Svijet Islama* (prijevod), Rijeka 1971, 140.

⁶ Isti, *o. c.*, 139.

ste. U okviru dostupnog publiciranog materijala vidimo da ulomak većeg pladnja nađenog na Bribiru (Tab. III, 1) sadržava bitne dekorativne odlike spomenutog stila, pa ga možemo vezati uz stilski srodne varijante keramičkih predmeta pohranjene danas u poznatim evropskim muzejskim zbirkama⁷ (Tab. III, 2).

Jednu drugu grupu proizvoda hispanomaurskih keramičara iz prve polovice 15. st., koja je razvojno i kronološki bliska prethodnoj, identificiramo među keramičkom građom s Bribira na ulomcima pod br. 2 (Tab. II, 1,1a). Osnovu ukrasa čine geometrijski elementi poput stiliziranog motiva »viljuške« ili »ostruge«, kompozicijski zrakasto raspoređeni unutar paralelnih pojaseva koji se izmjenjuju s pravolinijskim vrpcama ispunjeni gustom mrežom križanih crtica. U literaturi se taj tip dekorativnog uzorka na keramici prepoznao pod nazivom »encadenat« (lančani motiv), pojmom kojim se koriste dokumenti datirani između 1446. i 1449. godine zbog sličnosti s lancem sastavljenim od pravokutnih članaka⁸ (Tab. II, 2).

U zrelijoj razvojnoj fazi, od 1430. god. nadalje, najomiljeniji elementi dekoracije u tehnici lustra postaju naturalistički motivi cvjetnog dekora i listova (bršljana, akacije), slikani plavom kobaltnom bojom na bijeloj caklini, prekriveni difuznom mrežom lisnatih elemenata slikanih sjajnim lustrom. Primjerci dekoracije s Bribira, na kojima se odražava navedena kompozicijska shema, sačuvali su se na ulomcima zdjelica br. 4, 5, 6 (Tab. IV, 1—2a; Tab. V, 1), a slični su ukrasu tanjura br. 1 i zdjelicama br. 5 i 8 iz zbirke Narodnog muzeja u Zadru,⁹ te analognim primjercima otkrivenim arheološkim istraživanjima na tlu Francuske i Italije (Tab. V, 2),¹⁰ ili sličnim pohranjenim u mnogim evropskim kolekcijama.^{10a}

Nalazi importirane keramike, koja je definirana kao proizvod hispanomaurskog radioničkog kruga, otkrivene na arheološkom lokalitetu Bribir, osvjetljavaju neke šire aspekte posebno one gospodarske naravi. Import keramičke robe i ostalih kulturno-umjetničkih dobara u prvom je redu slijedio tokove gospodarskih veza, te ovisio o stupnju razvijenosti poslovnog i gospodarskog života sredine, što se reflektiralo u njezinu razvitku i kulturnom oblikovanju.

Karakteristično je, naime, da cjelokupno istočnojadransko obalno područje u kasnom srednjem vijeku doživljava vrlo živu djelatnost trgovaca i obrtnika u primorskim gradovima i neposrednom južnoslavenskom zaleđu, što je, među ostalim, potaklo i doseljavanje stranih trgovaca i obrt-

⁷ T. Husband, *An Exhibition at the Cloisters*, 22, 2, 3; 23, 4; R. G. Haggart, *The Concise Encyclopedia*, 391, d.

⁸ Katkad su posude s navedenim dekorativnim uzorkom nosile heraldičke embleme aragonskih i kastiljanskih kraljevskih i plemićkih obitelji (T. Husband, *An Exhibition*, 18, 9; 24, 7).

⁹ S. Petricioli, *o. c.*, 54, 59, 61.

¹⁰ D. Whitehouse, *Excavation and Survey at Tuscania, 1972: A Preliminary Report, Papers of the British School at Rome*, (PBSR) XL, 1972, 209—235, T. LIV, LV.

^{10a} G. Scavizzi, *Maioliche dell'Islam e del Medioevo occidentale*, Milano 1966, 115, 54; T. Husband, *An Exhibition at the Cloisters*, 26, 10; 29, 14; 15, 3; 18, 11.

nika na naše područje, najviše iz Italije, te iz zapadne i srednje Evrope (Francuska, Njemačka).¹¹ Poseban zamah trgovačke aktivnosti stranaca i domaćeg stanovništva datira od anžuvinskog vremena u drugoj polovici 14. st. kad dolazi do intenzivnog gospodarskog i kulturnog strujanja iz gradskih središta na obali prema slavenskom zaleđu i uspostavljanja jačih veza s prekomorskim jadranskim lukama.

Sačuvani ostaci nekad vrlo traženih hispanomaurskih keramičkih proizvoda usmjeravaju nas također i na podatke o prisutnosti katalonskih trgovaca na Jadranu u kontekstu političkih i trgovačkih komunikacija između jadranskih gradskih komuna i zapadnog Mediterana, na što se odnose vijesti iz pisanih izvora 14. i 15. st. Od četrdesetih i pedesetih godina 15. st., kad cvjeta trgovina najkvalitetnijom španjolskom vunom »San Mateo«, jadranske luke, u prvom redu Dubrovnik i Venecija, ulaze u okvir poslovanja i trgovačke djelatnosti katalonskih trgovaca. To su bili najznačajniji centri financijskih poslova i kreditno-monetarnih transakcija koje su obavljali katalonski trgovci unutar jadranskog akvatorija. Prilike i previranja u neposrednom balkanskom zaleđu, uvjetovani osvajanjem Turaka, natjerali su aragonske trgovce da se u 15. st. poslovno više orijentiraju na jadranski bazen i Jonsko more. Naime, razmatrajući import relevantne keramičke građe unutar postojećih doticaja između zapadnomediterranskog područja i naše obale, može se zaključiti da se i kretanje uvoza keramičkih umjetničkih izrađevina sa španjolskog tla isto tako odvijalo u okvirima spomenutih raznovrsnih oblika žive trgovačke djelatnosti. Pritom se čini najpogodnije ograničiti i usmjeriti mogućnost importa na dva osnovna komunikacijska pravca: na pravac kojim je roba iz Katalonije prevožena do Venecije, a potom do istočnojadranskih luka od Zadra do Dubrovnika, odakle je transportirana do kupaca u zaleđu, ili pak mogućnost importa vezati uz dubrovačke trgovačke dodire, bilo izravno s Katalonijom ili posredno preko južnotalijanskih luka i njihove trgovine s dalmatinskim komunama Zadrom, Šibenikom, Trogirom, Splitom i Dubrovnikom, iz kojih je roba zatim odlazila u bliže i dalje zaleđe.

Iako o ostacima hispanomaurske majolike na našoj obali znamo najviše na osnovi nalaza iz Zadra,¹² ipak nešto oskudniji ostaci iz Splita,¹³ nađeni među renesansnim slojevima unutar Dioklecijanove palače govore o

¹¹ T. Raukar, Zadar u XV stoljeću, ekonomski razvoj i društveni odnosi, Zagreb 1977, 245—262; C. Fisković, Zadarski sredovječni majstori, Split 1959, 172, bilj. 430a navodi, među ostalim, djelovanje majstora umjetnika i obrtnika koji su porijeklom stranci na području Zadra i okolice. (N. Klaić — I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, 455—464, 506—544.

¹² S. Petricioli, o. c., 57—77.

¹³ J. Buerger, The Medieval Glazed Pottery, Diocletian's Palace, Report on Joint Excavations, Volume Three, Split 1979, 72. U toku rada na ovom članku dobila sam podatak od Vanje Kovačić, konzervatora u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu, da su prilikom zaštitnih arheoloških istraživanja u Trogiru na prostoru stare gradske vijećnice i samostana sv. Ivana 1986. g. pronađeni ulomci hispanomaurskog lustra s cvijetnim dekorativnim motivom kao pod br. 4 i 5. Sretnljivoću Smiljana Gluščevića, kustosa Arheološkog muzeja u Zadru bila sam u prilici upoznati se s nekoliko zdjelica hispanomaurske produkcije, također s cvijetnim ukrasom. Zdjelice su pronađene podmorskim istraživanjima potonulog broda kod otoka Zapuntela.

sudjelovanju bogatijih splitskih obitelji u nabavci te skupocjene keramičke robe. Kako su zapisi iz dubrovačkog arhiva dali dosad najizdašnije podatke o stanju materijalne kulture feudalnih krugova, plemićkih i građanskih kuća u Dubrovniku u srednjovjekovnom razdoblju, iz arhivskih dokumenata saznajemo da je u kućnom inventaru posuđa dubrovačkih obitelji bilo zastupljeno i keramičko posuđe importirano čak iz Tunisa i Španjolske, koje se posebno izdvajalo iz popisa pokretnina, jer se razlikovalo u stilu od lokalne keramike i slikanih bokala.¹⁴ Stoga, s velikom vjerojatnošću, očekujemo da će arheološka istraživanja koja se provode u Dubrovniku potvrditi navode arhivskih spisa 15. st., posebno iz razloga što su politički doticaji i trgovačke veze Dubrovnika i Katalonije, te Aragonskog kraljevstva u Napulju, u to vrijeme bili vrlo dinamični i dugotrajni. Dubrovnik je već od 1428. god. uživao opći *salvus conductus* o zagarantiranoj slobodi trgovine i prometa po svim aragonskim zemljama, posebno s južnom Italijom i Sicilijom, kakve su trgovačke povlastice dotad imali samo venecijanski i đenovski trgovci. Premda se dubrovačka flota nije upuštala u plovidbu do Pirinejskog poluotoka, već je samo obavljala prevoznike usluge u korist aragonskih trgovaca, dotle su velike katalonske karavele i nave, prevozeći odličnu španjolsku vunu stizale do Jadranskog mora koje su nazivali »Golf de Venecia« i u Dubrovnik, u kojemu je tijekom cijelog 15. st. djelovalo nekoliko trgovaca iz Barcelone, Valencije, Saragose, Taragone i Tortoze. Oni su posredovali u poslovima između aragonske kraljevine i balkanskog zaleđa, te održavali kontakte s katalonskim trgovačkim filijalama u Veneciji.¹⁵ Katalonska trgovina jadranskim lukama dobila je puna zamah od 1454. god. kad je osnovana kompanija sa središtem u Sirakuzi i Barceloni, s glavnim zadatkom da posluje »... de Cathalunya en Sicilia et al golff de Venecia e Munt de Barques e en lo Levant si mester sera e en altres parts exceptat passat l'estret de Gibraltar«.¹⁶

Uvjeti razvitka privrede i trgovačkog prometa na Jadranu u 15. st. ovisili su velikim dijelom i o gospodarskoj politici Venecije, koja je nastojala monopolizirati ekonomsku politiku na Jadranu i spriječiti razvijanje trgovačke aktivnosti dalmatinskih gradova u 15. st. Tako je u odnosu na Veneciju, koja je vodila trgovinu svjetskog značaja, i Dubrovčane, koji su slobodno trgovali Sredozemljem, Zadar u kasnom srednjem vijeku imao trgovinu jadranskog karaktera s opsegom djelovanja ograničenim na dis-

¹⁴ M. Bajalović-Hadži-Pešić, Keramika u srednjovjekovnoj Srbiji, Beograd 1981, 14 (... tre bocali de ramo trali quali e moresco, una zdiela de Tunexi ... (Div. canc. 84, 126').

¹⁵ M. Spremić, Dubrovnik i Aragonci (1442—1495), Beograd 1971. U Dubrovnik su neki aragonski poslovni ljudi stizali kao predstavnici većih trgovačkih kompanija, kao najznačajniji među njima Johanes Sparterius koji je obavljao dužnost aragonskog konzula. Čini se da su se upravo preko Dubrovnika uspostavljale i održavale veze na političkom i gospodarskom planu između aragonskih — napuljskih kraljeva Alfonsa i Ferantea sa zemljama Balkanskog poluotoka: sa Skenderbegom, despotom Đurđem Brankovićem, s Ugarskom počev od Žigmunda do Matijaša Korvina, srednjovjekovnim bosanskim hercegom Stjepanom Vukčićem sredinom 15. st. i kraljem Stjepanom Tomašem.

¹⁶ M. Spremić, o. c., 23—26, 53, 111.

trikt i Hrvatsku južno od Velebita, prihvaćajući importiranu robu venecijanskih i dubrovačkih trgovaca koja se dovozila iz izvanjadranskih sredozemnih luka. Još od anžuvinog razdoblja, prije 1409. god., razvile su se jače gospodarske veze između Zadra i cjelokupnog jadranskog pomorskog područja, te čvršći gospodarski i politički kontakti grada s njegovim bližim prirodnim zaleđem i unutrašnjim balkanskim područjem. Bribirski knezovi, koji na tlu srednjovjekovne Hrvatske u zaleđu Zadra stoluju u svojem feudalnom sjedištu na Bribiru, još se od Anžuvinaca politički i kulturno vezuju uz Zadar. Spisi zadarskih notara spominju, uz ostalo, djelovanje gradskih majstora na Bribiru, što potvrđuju i materijalni ostaci graditeljstva, skulpture i umjetničkog obrta.¹⁷ Tako nalazimo da je i slikana srednjovjekovna keramika s Bribira najvećim dijelom sjeverno i srednjoitalske provenijencije, što se također prethodno ustanovilo za istovrsnu keramičku građu iz Zadra,¹⁸ s čime bi se ujedno mogle povezati i postojeće stilsko-dekorativne analogije između zadarskih i bribirskih predmeta hispanomaurske radioničke provenijencije. Kao što su se na zadarsko tržište uvozile najkvalitetnije tkanine i transportirale u distrikt i srednjovjekovnu Hrvatsku za potrebe hrvatskih plemića i velikaša, te ostalog pučanstva u zamjenu za njihove agrarno-stočarske proizvode,¹⁹ na sličan način importirani su i proizvodi umjetničkog obrta, s kojima je zadarski trgovac, ne zapostavljajući pritom trgovinu osnovnim gospodarskim proizvodima: solju, žitom i vinom, prodirao na prostor svojega zaleđa. Najkvalitetniji proizvodi, poput importiranog hispanomaurskog posuđa, bili su zacijelo namijenjeni bogatom srednjovjekovnom feudalcu kao i primjerci zdjelica u lustru koji su se našli u inventaru stambenih objekata bribirskih knezova i samostana sv. Marije na položaju Dol, na Bribiru.²⁰

Pronalazak ostataka keramičkih posuda, koje su nekada zbog kvalitete i atraktivnosti dekoracije bile vrlo traženi produkti umjetničkog obrta diljem Evrope, svjedoči o kulturnim potrebama i estetskim kriterijima srednjovjekovnog doba čiji su glavni nosioci bili predstavnici društvenih slojeva feudalnoga, crkve ili gradskog patricijata, kao glavni pokretači raznih oblika kulturnih i umjetničkih djelatnosti toga vremena. Sačuvani ostaci kvalitetne španjolske majolike iz bribirskih objekata javljaju se i ovog puta kao materijalni odraz duha i umjetničkih stremljenja jedne kasnofeudalne sredine, koja koristeći se atraktivnom dekorativnom keramikom za svakodnevne potrebe želi još jedanput pokazati koliko cijeni kvalitetan rad, pa i umjetničkom predmetu nalazi praktičnu primjenu u svakodnevnom životu.

Rad prihvaćen za tisak 18. studenoga 1986.

¹⁷ C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959, 71—73; S. Gunjača, *Nalaz srednjovjekovnih arhitektura na Bribiru*, Prilog: *Kolokvij o Bribiru*, SHP, III, sv. 10, 1968, 235—242.

¹⁸ S. Petricioli, *Nekoliko primjeraka majolike iz Zadra s figuralnim motivima*, *Peristil*, 8—9, 1965/1966, 47—55.

¹⁹ T. Raukar, *o. c.*, 256.

²⁰ D. Jelovina, *Rad Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu od 1962. do 1967. god.*, SHP, III, sv. 10, 1968, 189.

Summary

THE FINDS OF HISPANO-MOESQUE MAIOLICA AT THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF BRIBIR

In the article the authoress deals with the group of Hispano-Moresque wares of the fifteenth century, found at the archaeological site of Bribir in the northern Dalmatia during the course of the archaeological excavations that have been carried out since 1959 by the Museum of the Croatian Archaeological Monuments in Split. This material represents a separate group of imported vessels of the specific origin and technique of their make, the so-called lustreware, made during the 15th century in the famous pottery workshops in Manises near Valencia in Spain. These ceramics were sold as highly valued products of the Cathalonian potters throughout the countries of the Mediterranean and the Middle Europe. Since now, maiolica of this type, found in the territory of the Eastern Adriatic Coast, has been less discussed in literature. The nearest comparable pieces come from the coastal town of Zadar, where archaeological researches revealed the examples of such wares being found within the 15th century layers. Less quantity of the lustreware has been recorded among the ceramics of mediaeval Split and Trogir, while there are certain possibilities to expect more similar finds in Dubrovnik (Ragusa) considering the developed political and commercial contacts both between the mediaeval state of Dubrovnik and the areas of Aragonese domination in the second half of the 15th century.

Fragments of vessels with lustre ornamentation found at Bribir reveal several different styles of decoration. Outstanding in the group has been the bowl bearing the Gothic inscription *AVE MARIA* (No. 1). It represents a highly qualitate kind of vessel that excellent Spanish craftsmen had produced with an emphasized Christian influence in the first half of the 15th century mainly for the needs of the western European markets. There are also remains of a lustreware comprising the ornament of Islamic character with the motif of pseudo-Kufic script (No. 3). Then follow pieces of the mid-15th century: the so-called »encadenat« motif as well as the naturalistic ivy motifs and »bryony« leaves (No. 4, 5, 6).

The examination of the remains of Hispano-Moresque wares being found at the archaeological site of Bribir, supports the view that the import of Spanish lustreware to the Eastern Adriatic region followed the courses of economic relations that existed among the mediaeval Adriatic ports and the possessions of the Aragonese kingdom and Cathalonia as well.

The occurrence at Bribir of the fifteenth century Hispano-Moresque lustre ware provides the evidence that the Spanish ceramics were not, however, restricted only to lithoral towns; such wares were both popular and available also in the rural settlements in the interior. Considering the resemblance with the similar comparable pieces from Zadar and the proximity of a port at Zadar, we can suppose that the Spanish ceramics as well as the other imported goods, were transported from the town to the feudals and dignitaries in the rural district. In such a way the attractive Spanish lustreware had found their place in the inventory of the residential and monastery objects at Bribir, the site which represented one of the most important centres of the feudal Croatian state in the Middle Ages.